

Katarzyna Dembska

UMK Toruń

STEREOTYP KOBIETY W SKRZYDLATYCH SŁOWACH JĘZYKA ROSYJSKIEGO

Zmiany, które nastąpiły za wschodnią granicą po upadku ZSRR nie dotyczyły jedynie zerwania z systemem komunistycznym i tworzenia wizerunku państwa otwartego. Objęły nie tylko sferę administracyjną i strukturalną, ale również kwestie społeczno-kulturalne. Ich rezultatem był dynamiczny rozwój rosyjskich sił artystycznych, których przedsięwzięcia mogły w końcu ujrzeć światło dzienne oraz zrzucenie skostniałego pancerza przez sam język rosyjski. Zmiany gospodarcze natomiast w konsekwencji doprowadziły do powolnego budowania kapitalistycznej formy rynku pracy.

Otwarcie na Zachód pozwoliło na przenikanie idei równości i szeroko rozumianej wolności nie tylko w odniesieniu do całego społeczeństwa, ale też w stosunku do jego poszczególnych grup. Wielkimi krokami, głównie zza Oceanu, docierały hasła feministyczne, z których te odnoszące się do problemu nierównego statusu zawodowego kobiet i mężczyzn oraz dyskryminacji kobiet w miejscu pracy trafiły na podatny grunt. Może wydawać się zaskoczeniem, że kwestia równouprawnienia pojawia się na terenach, gdzie przez dziesięciolecia panowała absolutna równość płci. Tak absolutna, że kobiety na równi z mężczyznami pracowały w kopalniach i budowały trasy kolejowe. Równouprawnienie miało więc w tym wypadku brutalnie „dosłowny” charakter, a Rosja - co zauważa Tomasz Bielecki - „odziedziczyła po Związku Radzieckim ustawodawstwo, które prawa kobiet na papierze chroni znacznie lepiej niż w wielu innych krajach europejskich. Niestety, w praktyce przepisy są nieprzestrzegane, a dyskryminacja kobiet jest - jak twierdzą socjologowie - uznawana w Rosji za naturalną”¹.

Konsekwencją tego stanu jest dziś stopniowy rozwój prawdziwie rosyjskiego *genderu*², a wraz z nim (od połowy lat 90. minionego stulecia) nowej dziedziny nauki: *лингвистической гендерологии* (lub też: *гендерной лингвистики*³). Ta gałąź językoznawstwa zajęła się problematyką odrębności języka kobiet i mężczyzn, głównie - zależnością pomiędzy płcią i językiem. Dała ona jednak początek badaniom innego rodzaju: analizie obrazu kobiety i mężczyzny w świadomości językowej rodzimych użytkowników języka. Niewątpliwie ma to związek z przenikaniem do językoznawstwa rosyjskiego ducha kognitywizmu i jednego z jego wiodących pojęć: językowego obrazu świata.

W świetle powyższego wstępu, warto zastanowić się nad tym, z czym współczesne kobiety w Rosji podejmują walkę, a mianowicie - nad problematyką stereotypu rosyjskiej kobiety. **Stereotypu w sensie językoznawczym**, który jest rozumiany jako „subiektywnie determinowane wyobrażenie przedmiotu obejmujące zarówno cechy opisowe, jak i wartościujące obraz, oraz będące rezultatem interpretacji rzeczywistości w ramach społecznych modeli poznawczych. To rozumienie stereotypu uwzględnia zarówno aspekt semantyczny, jak i formalny, nie przeciwstawia stereotypów językowych (formalnych) stereotypom mentalnym, raczej - przeciwnie - łączy je w możliwie szerokim zakresie”⁴. **Stereotypu**, w którym dostrzec można nie tylko aspekt formalny i kognitywny, ale i pragmatyczny⁵, czyli zarówno stronę zewnętrzną (słowną), składniki znaczeniowe wraz z sądami i przekonaniem o obiekcie oraz „potencjał illokucyjny, siłę sprawczą lub pobudzającą jego (stereotypu lingwomentalnego - K. D.) zdolność ukierunkowywania reakcji i działań ludzkich”⁶.

Na potrzeby niniejszego tekstu funkcję znaków lingwalnych w odniesieniu do stereotypów wypełniają skrzydlate słowa języka rosyjskiego (nie tylko rodzime, ale też przejęte z tekstów obcojęzycznych, a na trwałe wpisane w świadomość rodzimych użytkowników języka). Jest to spowodowane choćby tym, iż stereotypy w warstwie językowej najczęściej są wyrażane za pomocą stałych, utartych form - przysłów, aforyzmów, czy choćby właśnie słów skrzydlatych.

Analizę warto poprzedzić wyjaśnieniem, iż za prototypową kobietę uznaje „dorosłego człowieka płci żeńskiej”⁷. Opis będzie więc dotyczył cech przypisywanym

kobiecie w rozumieniu ogólnym, nie natomiast kobiecie-matce, kobiecie-żonie, czy kobiecie-teściowej.

Skrzydlatymi słowami - za Wadimem Sierowym - nazywam „cytaty literackie, frazy historyczne oraz codzienne słowa-obrazy”⁸, rozpowszechnione wśród użytkowników języka przy czym - w odróżnieniu od przysłów - można wskazać ich autora i/lub tekst źródłowy.

Już wstępna analiza skrzydlatych słów języka rosyjskiego pozwala dostrzec, iż przypisują one kobiecie cechy, dokonując równocześnie ich pozytywnego lub negatywnego wartościowania.

Najczęściej utrwalanymi za pośrednictwem skrzydlatych słów właściwościami kobiecego charakteru są niestałość, zmienność i rozchwianie emocjonalne, na przykład: *Сердце красавицы склонно к измене*⁹ - fraza skrzydlata z opery „Rigoletto” G. Verdi (piosenka Hercoga w przekładzie P. Kałasznikowa) - rodzi przekonanie o kobiecej skłonności do zmian i zdrad, czego potwierdzeniem jest także fraza: *Башимаков она ещё не износила, в которых шла за гробом мужа*¹⁰ - cytat z monologu Hamleta (przekład: N. A. Polewoj, 1837 rok), mówiący o szybkiej zmianie obiektu uczuć i poślubieniu innego, podczas gdy po śmierci małżonka nie powinny jeszcze obeschnąć łzy - tak krótki czas upłynął od tego zdarzenia. Niestalość idzie tu w parze z nikkczemnością i brakiem moralności. Natomiast niedokładny cytat z „Eugeniusza Oniegina” A. S. Puszkina (rozdział 4, wiersz 7): *Чем меньше женщину мы любим/Тем больше нравимся мы ей* utrwała stereotyp o nieprzewidywalności kobiecych zachowań: aby podobać się kobiecie i być przez nią kochanym mężczyzna powinien skrywać swe uczucia, nie ujawniać ich, ponieważ dopiero wówczas staje się dla kobiety bardziej interesujący.

Niestalość uczuć, zmienność i niezdecydowanie to najczęściej piętnowane stereotypowe cechy kobiecego charakteru, mimo że inne skrzydlate wyrażenie języka rosyjskiego (pochodzący z fińskiej pieśni fragment w przekładzie W. N. Wojnowicza) przewrotnie głosi: *Если к другому уходит невеста, то неизвестно, кому повезло!*

Może więc warto zastanowić się nad zmianą waloryzacji tego zespołu cech z negatywnej na pozytywną?

Zdecydowanie negatywnie i lekceważąco jest natomiast wartościowana kobieca logika. Skrzydlate wyrażenie: *дважды два - стеариновая свечка* - cytata z powieści I. S. Turgieniewa „Rudin”, który w całości brzmi: „Мужчина может, например, сказать, что дважды два не четыре, а пять или три с половиною; а женщина скажет, что дважды два - стеариновая свечка”, utrwała obraz kobiety jako istoty bezmyślnej, wypowiadającej absurdalne opinie i komentarze. Dlatego też obszar kobiecej działalności powinien zostać - zgodnie z tym, co niesie treść kolejnej skrzydlatej frazy - ograniczony do trójkąta: *дети, кухня, церковь*. Autorem ostatniego wyrażenia jest Wilhelm II Hohenzollern ostatni imperator niemiecki (w oryginale fraza brzmi: *Kinder, Küche, Kirche*), który krąg zainteresowań kobiety rozszerzył jeszcze o *Kleider* - odzież, stroje, jednak wersja rosyjskojęzyczna takich „zbytków” nie bierze pod uwagę i jednoznacznie ogranicza socjalną rolę kobiety do opiekunki domowego ogniska.

Na drugim biegunie ról, do których są w życiu predystynowane kobiety, znajduje się jednak przeciwieństwo powyższej „triady”, a mianowicie: rola kobiety upadłej - kobiety rozpustnej (lekkich obyczajów) bądź prostytutki. Skrzydlate wyrażenie: *древнейшая в мире профессия* - określenie ze zbioru opowiadań J. R. Kiplinga „Czarne i białe” - utrwała obraz prostytucji jako najbardziej znanego i wykonywanego przez kobiety zawodu świata.

Istnieją również skrzydlate wyrażenia opisujące nie tyle samą profesję, co kobiety ją uprawiające, na przykład biblizm (którego źródło stanowi Nowy Testament) *блудница вавилонская*, czy wyrażenie: *жертва общественного темперамента*¹¹ - tak według A. I. Hercena, nazwał kobietę sprzedajną francuski pisarz i socjolog XIX wieku P. J. Proudon. Jest to jednak charakterystyka usprawiedliwiająca kobietę, czyniąca z niej ofiarę sytuacji społeczno-gospodarczej.

Seksualność kobiety jest więc również wartościowana negatywnie, co - jak słusznie zauważa K. Budrowska - stanowi „jeden z podstawowych paradoksów kobiecego życia cielesnego: aprobowanie rozrodczości deprecjonujące jednocześnie aktywność płciową do niej niezbędną”¹²

Wśród skrzydlatych słów języka rosyjskiego nie brak również opisu cech kobiecego intelektu. Fraza: *синий чулок* (będąca określeniem nieco roztargnionego

uczonego Benjamin Stellingflitha, który nosił charakterystyczne niebieskie pończochy) jest synonimem bystrości umysłu i inteligencji. Jednak w odniesieniu do kobiet ma ona charakter lekceważący i ironiczny. Jak wyjaśnia W. Chlebda, *синий чулок* to „kobieta, której (domniemana) erudycja, zainteresowania literackie, naukowe itp. dominują nad jej kobiecością, rodzą brak powodzenia u mężczyzn, przyczyniają się do zaniedbywania domu”¹³.

Na jednym krańcu więc *синие чулки* - na drugim natomiast *кисейные барышни*. *Кисейная барышня* - skrzydlate wyrażenie z powieści „Mieszczańskie szczęście” N. G. Pomiałowskiego - pierwotnie było charakterystyką niewykształconej młodej kobiety. Dziś symbolizuje również kobiecą kapryśność i rozpieszczenie.

Utrwalaną cechą kobiecego charakteru jest również upór, niechęć do dyskusji i kompromisów. Skrzydlata fraza: *Ты - женщина, и этим ты права* pochodząca z wiersza W. J. Briusowa „Kobiecie”, ma charakter żartobliwo-ironiczny i jest cytowana w wypadku chęci uniknięcia sporu lub dyskusji z kobietą.

Podsumowanie takiego wizerunku w skrzydlatych słowach języka rosyjskiego stanowi wyrażenie: *Ищите женщину* - przejęte z języka francuskiego (*Cherchez la femme*), autorstwa porucznika paryskiej policji Gabriela de Sartin, który uważał, że w każdą skomplikowaną, trudną do rozwiązania sprawę jest zamieszana kobieta i taką właśnie radę (Szukajcie kobiety!) dawał swoim podwładnym.

Kobieta jawi się więc raczej jako wcielenie wszelkiego zła, biblijna Ewa (to porównanie jest tu bardzo *à propos*, ponieważ *Ева* to także skrzydlate słowo przejęte do języka rosyjskiego właśnie z Biblii) - kusicielka, sprowadzająca mężczyznę na złą drogę.

Skrzydlate słowa języka rosyjskiego wzbogacają jednak ten wizerunek o kilka cech wartościowanych pozytywnie: kobiecą delikatność, umiejętność stworzenia kojącej atmosfery i ciepła domowego ogniska oraz spryt. Dowodzą tego frazy:

У войны - не женское лицо - tytuł książki (1984) autorstwa białoruskiej pisarki S. Aleksijewicz, która zebrała opowieści kobiet uczestniczących w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Wojna nie jest miejscem dla kobiecej wrażliwości i choćby ze względu „uboższe” warunki fizyczne kobiety powinny być chronione przed tego rodzaju doświadczeniami;

У самовара я и моя Машиа - fragment piosenki (1933 rok) z tekstem F. Kwiatkowskiej (przetłumaczonej na rosyjski przez samą autorkę), mający być pochwałą ciepła domowego ogniska, którego westalką jest właśnie kobieta;

*Василиса Премудрая*¹⁴ - bohaterka rosyjskich bajek ludowych, dobra córka cara zawsze niosła pomoc znajdującym się w trudnej sytuacji, słynęła z życiowej mądrości i sprytu (a nawet przebiegłości), które to cechy są w rosyjskich skrzydlatych słowach wartościowane pozytywnie.

Jednak wyłaniający się z dotychczasowych przykładów i potraktowany miejscami nieco „z przymrużeniem oka” stereotypowy obraz kobiety słusznie może oburzać młode pokolenie wykształconych Rosjanek, dla których nie istnieje już „żelazna kurtyna” i swobodnie mogą obserwować życie swoich rówieśniczek w krajach Europy Zachodniej. Współczesne poglądy rosyjskiego społeczeństwa na rolę kobiety są bowiem co najmniej niepokojące. Opinia społeczna, w oparciu o apele środowisk cerkiewnych, chce „przywrócić” kobietę rodzinie¹⁵ i krytykuje jej zbyt zaangażowanie w życie zawodowe i polityczne. Sekundują jej rosyjscy pracodawcy: pensja rosyjskich kobiet stanowi 64 procent pensji mężczyzny zajmującego to samo stanowisko, a kobiety w ciąży i matki wyrzucane są z pracy¹⁶. Nie bez znaczenia jest także fakt, iż „kobiety stanowią mniej niż 10 procent deputowanych w Dumie i parlamentach lokalnych, są też zupełnie nieobecne w rządzie”¹⁷.

Dyskryminacja kobiet, chęć sprowadzenia ich pola działania do wspomnianego „skrzydlatego trójkąta”: *дети, кухня, церковь* stanowią więc w dzisiejszej Rosji ważny, ale lekceważony problem społeczny, który wymaga gruntownych badań socjologicznych. Być może analiza powyższych stereotypów językowych stanie się ich drobnym elementem.

Katarzyna Dembska

Toruń

Стереотип женщины в крылатых словах русского языка

Резюме

В настоящей статье даётся короткий анализ крылатых слов как одного из источников языковых стереотипов, касающихся женщины в русском языке.

Исходной точкой анализа является само понятие языкового стереотипа и крылатого выражения. Стереотип женщины обсуждается здесь на основе избранных (наиболее известных носителям языка) крылатых выражений русского языка, которые могут давать так положительную, как и отрицательную характеристику женщины.

Языковые проблемы указаны на фоне общественной ситуации в современной России, особенно - на фоне проблемы дискриминации женщин.

Katarzyna Dembska

Toruń

Streszczenie

Niniejszy artykuł prezentuje krótką analizę skrzydlatych słów języka rosyjskiego jako jednego ze źródeł stereotypów językowych odnoszących się do kobiet.

Punktem wyjścia jest tu pojęcie stereotypu językowego oraz skrzydlatych słów, natomiast tytułowy stereotyp kobiety został omówiony na podstawie wybranych (najbardziej reprezentatywnych) skrzydlatych wyrażen języka rosyjskiego, wśród których dokonano podziału na wyrażenia wartościujące cechy kobiecego charakteru negatywnie i pozytywnie.

Aspekt językoznawczy zaprezentowano w kontekście sytuacji społecznej we współczesnej Rosji ze szczególnym uwzględnieniem problemu dyskryminacji kobiet.

Przypisy:

¹ T. Bielecki, *Kobiety w Rosji nie chcą bronić swoich praw*, [w:] „Gazeta Wyborcza” 07.03.2006 (dok. elektr.: www.oska.org.pl).

² Pojęcie *gender* (ang. płeć, rodzaj) jest związane z modelem ról mężczyzny i kobiety, ich wzajemnych stosunków w poszczególnych społecznościach, a także uwarunkowań socjologicznych, psychologicznych i kulturowych.

³ Więcej o lingwistycznej genderologii zob. choćby w: Кирилина А. В., *Гендер: лингвистические аспекты*, Москва 1999.

⁴ J. Bartmiński, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem - na przykładzie stereotypu matki*, w: red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, „Język a Kultura”, tom 12, *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, Wrocław 1998, s. 64.

⁵ Zob. W. Chlebda, *Stereotyp jako jedność języka, myślenia i działania*, w: red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, „Język a Kultura”, tom 12, *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, Wrocław 1998, s. 37.

Autor dokonuje również podsumowania pojmowania stereotypu w lingwistyce i wyróżnia: stereotyp lingwalny (reprodukowalny związek wyrazowy), stereotyp mentalny (specyficzny konstrukt mentalny) oraz stereotyp lingwomentalny, czyli „specyficzny konstrukt mentalny, zakorzeniony w świadomości poprzez znak językowy” (zob. tamże, s. 32).

⁶ Tamże.

⁷ Zob. definicja hasła „kobieta” w: E. Sobol, red., *Nowy słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2002.

⁸ Zob.: В. Серов, *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений: Более 4000 статей*, Москва 2005, s. 3.

⁹ Większość przykładów skrzydlatych słów i ich objaśnienia zostały zaczerpnięte z: В. Серов, *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений: Более 4000 статей*, Москва 2005. W przypadkach wykorzystania innych źródeł zastosowano dodatkowe przypisy.

¹⁰ В. П. Берков, В. М. Мокиенко, С. Г. Шулежкова, *Большой словарь крылатых слов русского языка*, Москва 2005.

¹¹ Zob.: strona internetowa poświęcona rosyjskim słowom skrzydlatym (<http://slova.ndo.ru>).

¹² K. Budrowska, *Kobieta i stereotypy (obraz kobiety w prozie polskiej po roku 1989)*, Białystok 2000, s. 14.

¹³ W. Chlebda, W. M. Mokijenko, S. G. Szuleżkova, *Rosyjsko-polski słownik skrzydlatych słów*, Łask 2003.

¹⁴ В. П. Берков, В. М. Мокиенко, С. Г. Шулежкова, *Большой...*

¹⁵ Zob.: Wywiad z doktorem nauk historycznych Natalią Puszkariową [w:] „Гудок” 41 (22584)/2002, dok. elektr.: <http://pushkareva.narod.ru/interview/gudok07022002.htm>.

¹⁶ Zob.: T. Bielecki, *Kobiety w Rosji nie chcą bronić swoich praw...*

¹⁷ Tamże.